

РОЗДІЛ 1

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ

1. Трансформація функціональності релігійного комплексу як реалізація його суспільних адаптаційних можливостей

Релігія в історії суспільства, як відомо, не завжди поставала як відносно самостійне духовне утворення. Так, в умовах первісного суспільства, для якого характерною рисою була синкретичність форм людської діяльності, вона була не окремою підсистемою, а якісною стороною життя спільноти. Тому такі релігійні вірування практично пронизували всі сфери суспільного життя людини, більше того, часто були його суттю. Через це релігійний фактор тією чи іншою мірою був наявний у всіх структурно-функціональних елементах суспільного життя того часу. Саме він зумовлював цілісність і вектор соціального розвитку самого первісного суспільства.

В умовах подальшого поглиблення і посилення диференціації усіх сфер життєдіяльності людини закономірно відбулося виокремлення духовної діяльності як відносно самостійної системи в межах суспільного життя. Відтепер відповідна діяльність стала монополією певного прошарку людей. Саме з цього часу про релігію можна говорити як про автономний специфічний духовний комплекс, котрий має визначену мету і конкретні сфери діяльності та впливу, рольовий розподіл, власну логіку розвитку, свою історію. За таких умов релігійний комплекс вже міг, виходячи з власних потреб та інтересів, через конкретних священнослужителів ставити і перед суспільством певні вимоги. Більше того, він отримав здатність через віруючих та їх організації суттєво впливати на зміст та форми самого суспільного життя, визначати вектор його розвитку. У свою чергу, це, природно, змушує й конкретний соціум враховувати інтереси відповідного релігійного комплексу та певним чином до нього пристосовуватися. При цьому, як переконливо свідчить історія, такий комплекс, образно говорячи, завжди прагнув монополювати суспільству свої “правила гри”.

Нині ситуація кардинально змінилася, оскільки під впливом суттєвих змін, які відбулися у соціумі, релігійний комплекс змушений сам засобом трансформації своєї функціональності адаптуватися до нових умов суспільного буття. Зрозуміло, що такий процес зумовлюється глибокими соціально-економічними перетвореннями у суспільстві, які спричинені перш за все подальшим поглибленням процесу глобалізації світу. Тому в релігійному комплексі об’єктивно поглиблюється переорієнтація з притаманних для нього раніше вертикальних відносин “Бог – людина” на горизонтальні “Людина – людина”. А це, за сучасних умов, створює реальні

умови його функціонування власне і за межами самої релігії. Саме тому ми можемо спостерігати у більшості конфесій перегляд, а точніше, раціоналізацію основних релігійних положень та уявлень. “Будучи зібранням документів, що відносяться до певних подій минулого, Біблія, - змушений констатувати богослов Дж. Стотт, - несе в собі щось архаїчне. Вона, здається, не може посперечатися з нашою західною культурою, з її космічними станціями і мікропроцесорами” [Скотт Дж. Новые проблемы современных христиан. - Черкасы, 2004.- С. 16].

Таким чином, з метою власного виживання релігійний комплекс змушений більш-менш адекватно відображати фактичну ситуацію в тому чи іншому суспільстві шляхом узгодження власної діяльності відповідно до нових суспільних та індивідуальних потреб, які зумовлені соціальними змінами в самому соціумі. Саме така історична здатність релігійного феномена пристосуватися до суспільних змін, вміння узгоджувати нові факти суспільного життя з основами віровчення й зумовило його високий адаптаційний потенціал. Для прикладу, християнство у формі католицизму у свій час відповідало ідеологічним потребам не тільки феодалізму, але й, відповідно, капіталізму і, навіть, соціалізму. При цьому нові умови соціального життя потребували і більш адекватних форм релігійності, таких її форм, які б відповідали запитам сучасним віруючим. Тому, наприклад, виникнення у свій час такої форми християнства як протестантизм було своєрідною відповіддю на тогочасні суспільні виклики. Сформований на потребу буржуазного способу виробництва протестантизм суттєво змінив світоглядно-ідеологічні засади християнського віровчення, пристосував їх до запитів нового, капіталістичного суспільства. Для цього було змінено вчення католицизму, згідно якого людина могла досягнути особистого спасіння в потойбічному світі тільки завдячуючи старанням і діянням католицької Церкви. Всупереч цьому ідеологи протестантизму (М.Лютер, Ж.Кальвін, У.Цвінглі та ін.) стверджували, що первородний гріх спотворив природу самої людини, чим позбавив її здатності до добра. Тому вона, згідно такого віровчення, вже не може врятуватися тільки за допомогою добрих справ, зокрема таїнств і аскетизму, як це було раніш. В такому підході головну роль вже відіграє особиста віра в спокутну жертву Ісуса Христа. Саме тому, з точки зору протестантизму, вся людська діяльність має релігійне значення. А тому попередні релігійні засоби досягнення врятування (обряди, богоугодні справи, аскеза, відхід від мирського життя і т.д.) оголошуються несуттєвими. Тому протестантизм робить акцент “на спасінні через віру, але віру вільну”. Такий підхід дозволив відкрити шлях до стимулювання у людей ініціативи, бережливості, підприємливості, що в кінцевому підсумку сприяло накопиченню матеріальних благ. Бізнесова діяльність вже принципово не розглядається як недостойна справа для віруючої людини. Навпаки, вона постає як шлях отримання божественної благодаті, звичайно, при дотриманні конфесійних вимог.

Зрозуміло, що релігійний комплекс в умовах переходу людства від

світогляду модерну до світогляду постмодерну не може стояти осторонь цього процесу, хоча б через те, що такий процес безпосередньо зачіпає його інтереси. Тому він намагається адаптуватися і до нового світорозуміння людини. “Фундаментальною ідеєю основних сучасних теологічних напрямів, запропонованих Бультманном, Тілліхом, Бонхоффером, Уайтхедом і Ранетом, - слушно зазначає християнський теолог Т.Оден, - є ідея необхідності пристосування теології до нових часів” [Оден Т.К. После модернизма. Что впереди? – Минск, 2003. – С. 29]. Наглядним прикладом цього є зокрема недавнє визнання Ватиканом еволюційної теорії Ч.Дарвіна.

Безперечно, процес трансформації функціональності релігійного комплексу аж ніяк не міг оминати діяльності релігійних організацій, які діють нині на теренах України. Щоправда, він, у порівнянні з зарубіжними демократичними країнами, має свою специфіку. Вона зумовлюється, перш за все тим, що українська держава порівняно недавно отримала політичну незалежність. А тому й немає тих демократичних традицій, які притаманні конфесіям, що діють у цивілізованих країнах, де вони постають важливим складовим елементом громадянського суспільства. Тому за таких умов в Україні актуалізується проблема утвердження та подальшого розвитку релігійних організацій як важливих інституцій громадянського суспільства.

Нині ряд Церков, які діють в українському суспільстві, починають усвідомлювати потребу зміни власної функціональності в соціумі, що, відповідно, вимагає перегляду наявних форм і методів її реалізації. Щоправда, як свідчить практика, цей пошук явно затягнувся. Про це свідчить зокрема той факт, що у керівництві більшості конфесій з цього питання є різке розмежування. Особливо це характерне для православ'я, де воно відбувається по відомій лінії, яка умовно поділяє клір на “консерваторів” та “модерністів”. Перші, побоюючись, що Церква, беручи активну участь у світському житті, втратить свою ідентичність, відстоюють позиції відносно її функціонування у справі збереження літургіко-історичної спадщини. Щодо “модерністів”, то вони навпаки - визнають потребу в постійному оновленні форм і методів церковного життя, постійному діалозі із “зовнішнім” світом і ставлять собі завдання перетворення всієї повноти суспільного життя на засадах християнських цінностей.

Варто зазначити, що нині під впливом реального життя серед християнських богословів набуває поширення думка про те, що “Церква повинна на повному серйозі прийняти секулярну сферу й довести, що християнське служіння можливе й необхідне і в ній, а не тільки в монастирі чи в парафії” [Жицінський Ю. Бог постмодерністів. – Львів, 2004. - С.183].

Поза сумнівом, такий підхід можливий лише на засадах переосмислення сутності самої людини. Тому вона більшістю богословів вже розглядається як суб'єкт, осереддя та мета суспільства, що вимагає шанувати її разом із притаманними їй універсальними та невід'ємними “людськими правами”. Через те дискутуються, зокрема, питання щодо можливостей створення віруючими політичних партій, незалежних від держави та

адміністрації профспілок, можливості боротьби віруючих за свої громадянські права.

Реакцією на питання щодо місця і ролі Церкви у сучасному суспільному житті стали соціальні доктрини, соціальні вчення, зокрема християнських церков. Вони відображають погляди і настанови Церкви не лише щодо особистої поведінки віруючих, але й з приводу обов'язків християнина щодо суспільства в цілому, тобто його соціальної відповідальності. Виходячи з релігійного уявлення про людину та її гідність, соціальна доктрина дає основні методологічні принципи, які орієнтують віруючих в ролі громадян у їхніх соціально-політичних поглядах.

Сьогодні більшість християнських Церков, які діють в Україні вважають своїм обов'язком виступати на захист прав і свобод громадян у тих випадках, коли владні структури своїми діями зумовлюють погіршення соціально-економічного становища віруючих та інших громадян, або вдавалися до обмеження задекларованих конституційних прав та свобод особистості. Той факт, що “місія Церкви є духовного порядку, насправді не протиставляє її світові. Надія на вічне спасіння та змагання (діяльне прагнення) до підтримки людей – це різні речі. Це варто пам'ятати. Проте вони не роздільні, бо ж саме на землі, в історії, в конкретних умовах життя кожна людина готує, вирішує і наперед переживає свою вічну долю. Несправедливість, визиск, неuczтво, які в межах суспільства нерідко консолідуються у справжні “структури гріха”, є великими ворогами людини, бо вони впливають на моральну поведінку людини, позбавляють її гідності особи, перешкоджають їй здійснити своє покликання” [Йозеф кардинал Ратцінгер, Тарнісіо Бертоне. Миряни і політика // Арка. – 2003.- №1.- С.15]. Тому для більшості з існуючих в Україні церков сьогодні є актуальною проблема їх самовизначення щодо присутності у процесі становлення і розвитку громадянського суспільства в нашій країні.

Звісно, що підвищення рівня соціальної активності віруючих людей позитивно вплине і на загальний рівень такої активності в суспільстві. Правда, в цьому плані традиційні християнські конфесії мають певні власні проблеми. Адже у них існує започаткований ще в епоху Середньовіччя поділ на клір і мирян, “професіоналів”, “владу” і “темний люд”. І якщо духовенство вже в силу свого соціального статусу займало соціально активну позицію, то миряни в Україні мають ознаки одночасно активності та безсилля, оптимізму та розчарувань, впевненості й значних вагань.

В цьому плані потрібно відзначити зусилля громад Римо-Католицької Церкви, яка намагається своїх віруючих зробити повноправними учасниками процесу управління державою, здійснює пошук нових і повніших форм участі в суспільному житті громадян-християн та нехристиян. “Життя демократії, - зазначають її ієрархи, - не може бути ефективним без активної, відповідальної та щирої участі кожного з нас” [Йозеф кардинал Ратцінгер, Тарнісіо Бертоне. Миряни і політика. – С.1]. Такий підхід був узаконений рішеннями Другого Ватиканського собору. В його документах, зокрема,

зазначено, що “миряни не повинні відмовлятися від участі в громадському житті, в економічній, соціальній, законодавчій, адміністративній та культурній сферах, маючи на меті на особистому та державному рівні пропагувати суспільне благо” [Там само]. За нинішніх умов обов’язком католиків є пропагування та захист таких суспільних цінностей як громадський порядок і мир, свобода і рівність, повага до людського життя та довкілля, справедливість та солідарність, тобто тих засад, які виступають фундаментом громадянського суспільства.

„Загальною тенденцією у розвитку сучасного християнства, - слушно підкреслює А.Колодний, - є його протестантизація. Цим поняттям позначаємо процес зростання в конфесіях прагнення вірних до все свідомішого осягнення змісту християнського вчення і поступове спрощення обрядової символіки і практики” [Колодний А.М. Україна в її релігійних виявах.- Львів, 2005.- С. 236]. Тому сьогодні релігійні громади цього напрямку піднімають і прагнуть вирішити проблеми ядерного роззброєння, прав людини, питань політичної, економічної, расової дискримінації, шлюбу й розлучень, абортів й евтаназії, штучного запліднення людини і навіть одностатевих відносин.

Все означене вище свідчить про поглиблення процесу трансформації функціональної природи релігійного комплексу. Так, з одного боку відбувається адаптація багатьох моментів віровчення до потреб сучасного віруючого, а з іншого – переорієнтація функціональної ролі релігійного комплексу шляхом включення у сферу власної діяльності економічних, політичних, правових, медико-біологічних, духовно-моральних, благодійницьких, екологічних та інших проблем. Зрозуміло, що цей процес не може мати лінійного характеру, оскільки Церква не може допустити зведення своїх соціальних функцій до вирішення тільки проблем земного буття і тим самим відмовитися від природи власне релігійної функціональності.

2. Змирнення християнства і криза християнської цивілізації

Глобальні соціальні, політичні й культурні катаклізмами ХХ століття проявили себе передусім у знеціненні чи запереченні глибинних основ Західної чи Європейської цивілізації. А оскільки християнство вважається її базовою основою, то це дало привід наголошувати й на його кризі, бо ж саме християнство, мовляв, за нових умов уже перестало відповідати запитам і проблемам сучасної людини з її культом утилітарної раціональності.

Утім тут відразу треба внести ясність: парадоксально, але фактом є те, що так звана християнська цивілізація ніколи так і не була за своєю суттю християнською. Такий висновок ми робимо на тій підставі, що обстоювані нею мораль, культура, політика, право, освіта та ін. жодним чином не